

נחלת ה'

גליון 22

הגאון רבי שלמה אלישיב זיע"א
בעל ה"לשם"

מעניני הפרשה

פרשת משפטים

גילוי יחוד ה' במלחמות ארץ ישראל

בסוף הפרשה מתארת התורה כיצד תהיה הכניסה לארץ ישראל: את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם אשר תבא בהם וכו' ונתתי את כל אויביך אליך עורף (שמות כג, כז), וממשיכה התורה לתאר כיצד נגרש את האויבים שאינם נותנים לישראל להיכנס לארצם. צריך להבין מדוע הקב"ה מנהיג את הכניסה לארץ ישראל בצורה כזו, שכניסתם של בני ישראל אליה כרוכה בהתגרות ומלחמה עקובה מדם עם העמים ומדוע הוא לא נתן לנו את ארץ ישראל במנוחה, בלי לעורר עליה כ"כ הרבה מתנגדים מסוכנים. [וגם בכל הזמנים אח"כ תמיד הכניסה לא"י היתה מלווה במלחמות והתגרויות עם אומות העולם].

ארץ ישראל – ההטבה האלקית הכי גדולה

כדי ליישב את הקושיא יש להקדים. יהושע וכלב אמרו לעם ישראל (במדבר יד, ז) "הארץ אשר עברנו בה לתור אותה טובה הארץ מאד מאד". הכפילות 'מאד מאד' מורה שאין יותר טוב מזה, כמ"ש בפירוש (הארון) לאבן עזרא על הפסוק "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד" (שמות א, ז) – "ומלת במאד מאד שלא היו יכולין להיות יותר". וכך גם א"י, היא תכלית ההטבה, שבה מתקיים התכלית של "להתענג על ה' וליהנות מזיו שכירתו".

וכך אמרו חז"ל בזה"ק (לך לך. פ, א): "בספרא דרבי ייסא סבא כתיב הכא ויעבור אברם בארץ, וכתבי התם אני אעביר כל טובי. והוא רמז לקדושה דארעא וכו'".

ובפירוש רמ"ד וואלי זיע"א (דברים, ביאור משנה תורה, עמוד צז): "כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה. דהיינו שכל הטוב העליון של הקדושה נמשך לתוכה. וכל צנורות החסד מריקים בריבוי על הארץ היא, בגין דאיהי גופא דשכינתא ממש, כדאמרין בכמה אתר".

וכ"כ הגה"צ רבי ירוחם ממיר זצ"ל (דעת תורה בראשית עמ' ג) "כי היא (ארץ ישראל) התכלית, ארץ ישראל היא תכליתו של המקום ב"ה. עיקר כל הבריאה, והיא תכלית כל התורה". ובמקום אחר הוא כותב: "הרי רואים שענין ארץ ישראל נוטל חלק בראש בתורה הקדושה... וכל המשא ומתן שבתורה אודות ארץ ישראל, סוסד הארץ הוא הסוד של שלימות הכי גדולה... ותורה אינה עוד אלא הכנה לארץ ישראל...". (דעת חכמה ומוסר ח"ב עמוד רו – רז).

ארץ ישראל אמצעי ליחוד ה'

מאיך כתב הרמח"ל: "תכלית בריאת העולם הוא להיות מיטיב כפי חשקו הטוב בתכלית הטוב, לכן שם ההנהגה הזאת שנתן בתחילה מקום לרע לעשות את שלו, ובסוף הכל כבר כל קלקול נתקן, וכל רעה חוזרת לטובה ממש, והרי היחוד מתגלה, שהוא עצמו תענוג של נשמות... וכשישיגו היחוד מגולה כראוי, אז יהיה התענוג השלם... עצם התענוג שיכול להיות לנשמות". (קל"ח פתחי חכמה – פתח ג – ז).

וכך כותב הרמח"ל גם בספרו דעת תבונות (סימן לד, עמוד י – יב) "ופי עליון מעיד בעצמו ומודיע כי כל הנלקט מכל מסיבותיו הגדולות אשר הוא מתהפך בעולמו (- התועלת הסופית מכל מה שקורה בעולם), הלא הוא גילוי יחודו הגמור הזה, כעניין אמרו (דברים לב, לט), "ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי"... וסוף דבר, הלא זה עדותנו בכל יום תמיד (דברים ו, ד), "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד".

כאשר אנו מחברים את שני הדברים הללו יחד, עולה שארץ ישראל היא המקום והאמצעי שבו, ועל ידו, מתגלה יחוד ה' בדרגה הכי גבוהה. ולכן ארץ ישראל היא ההטבה הכי גדולה, ומשום כך דווקא בענין ארץ ישראל צריך להיות גילוי יחוד ה' בדרגה הכי גבוהה.

גילוי היחוד – ע"י שהרע מוציא את כל כוחותיו לפועל

הרמח"ל מבאר ש"גדר היחוד הוא שלילת הרע", ומשום כך, מבאר הרמח"ל, לצורך גילוי היחוד צריך שיראו כיצד הקב"ה, שהוא בעל הטוב, ורוצה להיטיב לברואיו בכלל ולעם ישראל בפרט, מנצח את כל אויביו, הם הסט"א וחילוליה, שהם כוחות הרע, שרוצים להרע לבריות.

האופן הפשוט הוא שהקב"ה יכלה ויאבד את הרע, אמנם גילוי יחוד ה' מחייב נצחון בדרגה יותר גבוהה, שהקב"ה ישעבד את פעולות הרע להיטיב לישראל. ולדוגמא: פרעה גזר "כל הבן הילוד היאורה ושליכוהו" (שמות א, כב). וכוונתו היתה כדי להרוג את משה רבינו, ולבסוף אותה גזירה גרמה שבת פרעה תביא את משה לבית פרעה, וזה יכשיר את משה להיות מלך, כמ"ש האבן עזרא (שמות ב, ג): "אולי סבב המשה זה שיגדל משה בבית המלכות, להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים...". - הרי לנו דוגמא, איך הקב"ה לוקח את הפעולה של הרע, ומשעבד אותה להביא את ההטבה. ומשום כך, ככל שהרע מוציא לפועל את כח הרוע הכי גדול שבו, ועושה פעולות רוע יותר גדולות ומרושעות, כך יתגלה יחוד ה' בדרגה יותר גבוהה, ע"י שהקב"ה יקח פעולה של רוע גדול, וגם אותה הוא ישעבד לטוב היותר גדול.

דבר העורך

בשבוע שעבר ציינ עם ישראל את יום ט"ו בשבט ואת חשיבות פירות הארץ, ביום ראש השנה לאילן (ראש השנה ב, א).

התורה משבחת פעמים רבות את ארץ ישראל על מעלת פירותיה, ומציינת שהיא "ארץ הטוה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה". (דברים ה, ז – י).

התורה גם קוראת לארץ ישראל "ארץ זבת חלב ודבש", ומבאר הגר"א (ישעיה ז, טו) "...כי ארבעה חילוקי טעם הם: מתוק, מר, שמן, חד (חריף). המובהר - הוא מתוק ושמן, זה שנאמר "דבש וחלב תחת לשונך", וכן נשתבחה ארץ ישראל "זבת חלב ודבש", וחלב היינו שמן וממנו יוצא החמאה. (וכ"כ בשנות אליהו שבת ה, א).

כאשר עזרא הסופר מדבר עם ישראל על שמירת התורה, הוא אומר להם "למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ" (עזרא ט, יב). גם הנביא ישעיהו (א, יט) אומר לעם ישראל "אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו".

וכן בברכות יעקב בפרשת ויחי, ובברכות משה בפרשת וזאת הברכה, הרבו לשבח את הפירות וטוב הארץ שבנחלת השבטים. (עיי"ש במקראות ובתרגומים ובמדרשי חז"ל).

ובוודאי אע"פ שבהרבה מקומות דרשו חז"ל שהדברים נכתבו כדי ללמדנו דיני קדימה בברכות, או ללמדנו שיעורי תורה (עייין ברכות מא) הרי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, שהכתוב בא לשבח את הטוב הגשמי של פירות ארץ ישראל, וכמו שכותב הגר"א (אדרת אליהו) על הפסוק (דברים לב, ג) "רכיבהו על במתי ארץ ויאכל תנובות שדי וכו'", שעפ"י מדרשו הוא מרמז למקרא משנה וגמרא הלכות ואגדות וכו', אך עפ"י פשוטו "ויאכל תנובות שדי. הם פירות א"י המשובחים... וכל זה שבח א"י, שיהיו ענבים הרבה עד שיהיה היין זב מהם בלא כתישה".

ובברכת "ברך עלינו" שבתפילת י"ח תיקנו לומר: "ושבענו מטובה", ומבואר בגמ' (מגילה יז, ב) שברכה זו היא כנגד מש"כ (יחזקאל לו, ח) "אתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וכו'". דהיינו שאנו מתפללים שנוכה לשבוע מטובה של ארץ ישראל. [ובברכת הבינונו שהיא קיצור של ברכות שמונה עשרה, כנגד "ברך עלינו" אומרים: "ודשננו בנאות ארצך" (ברכות כט, א). ומכאן הוכיחו (הג"ר יחזקאל אברמסקי זצ"ל "חזון יחזקאל" תנ"ך ותפילה, עמוד שסג, והג"ר אהרן קוטלר זצ"ל "משנת רבי אהרן" עה"ת עקב, יא, יב) כנוסחת הגר"א: "ושבענו מטובה. וקאי על ארץ ישראל" ("דיוקים בנוסחי התפלה והברכות" נדפס בשו"ע או"ח לאחר סימן רמא. ובמע"ר מח).].

והנה בוודאי פירות א"י יש בהם מעלה מצד עצמם, והם יותר זכים מאשר פירות חו"ל, ותעיד על כך העובדה שא"א לאכול אותם אלא לאחר הפרשת תרומות ומעשרות, לעומת פירות חו"ל שאינם צריכים שום הכנה. כשם שארץ ישראל היא קדושה, כך פירותיה קדושים ומשפיעים קדושה. ויש להאריך בנושא זה, אך אנו ניגע כאן בנקודה אחרת, והיא: מלבד קדושתם של פירות הארץ, ישנה מעלה בהם שהם מחברים אותנו אל קדושת הארץ. ובאר את הדברים.

נאמר בתורה (דברים י, כ) "את ה' אלוךיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק". והדרך להגיע אל הדבקות בה' היא כמו שאומר הנביא בכמה מקומות "אז תתענג על ה'" (ישעיהו נח, יד). ובלשון המסילות ישירים (ש"א) "שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכירתו". כי השלמות האמיתית הוא רק הדבקות בו יתברך - ומשום שהדבקות באה ע"י התענוג, כמו שנאמר בשייר השירים (ז, ז): "מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים", שע"י שהאדם יעסוק בתורה ויתענג על פקודי ה' ישירים משמחי לב הוא יגיע לאהבת ה' עד לדרגת "ובו תדבק".

אותו לשון של דבקות אנו מוצאים בתורה גם לענין ארץ

ישראל, וכמש"כ (במדבר לו, ז) "כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל". וביאר רמ"ד וואלי (במדבר עמוד שנו): "כלומר, דבקותם למטה תהיה מכוונת אל דבקותם ושרשם למעלה וכו'".

כלומר - ארץ ישראל היא מקום השראת השכינה, והדביקות בא"י מביאה אל הדביקות בשכינה. רמ"ד וואלי כותב (בראשית ח"ב עמוד תכא): "... והנה ההבטחה הראשונה היותר עיקרית היא לתת לו ולורעו הארץ הנבחרת דאיהי גופא דשכינתא ממש". וכך הוא כותב במקומות רבים. וממילא אנו מבינים שהדביקות בא"י מביאה אל הדביקות בשכינה, ומה שנאמר "כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל", מקביל למש"כ "בו תדבק" - זה בגוף וזה בנשמה.

וכשם שהדרך להידבק בשכינה היא ע"י התענוגים הרוחניים של הנפש מהדבקות בה, כך הדרך להידבק בא"י (שהיא גוף השכינה) היא ע"י התענוג הגשמי של הגוף מארץ ישראל ופירותיה. ומשום כך התורה מייחסת חשיבות למעלתם של פירות הארץ.

מן הענין לצטט כאן מדבריו של בעל "בן איש חי" בתשובה לשאלה שנשאל (שו"ת "תורה לשמה" סימן תיח) מאת יהודי הגר בארץ ישראל שרצה ללכת מרחק כמה שעות מעירו, למקום אחר בארץ ישראל, בו יש פירות חשובים ומתוקים ומשובחים במאד מאד "אם יש בזה איזה פקפוק ממידת חסידות - ללכת ממקום למקום מהלך איזה שעות, בשביל אכילה והנאה של מותרות הגוף וכו' או דלמא שרי גם לפי מידת חסידים, משום חיבוב ארץ ישראל, כי פירות הם של א"י, ויש מצוה בהליכה לשם לאכול מפירות החשובים של א"י. יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה.

תשובה גם לפי מדת חסידים לית בהא פקפוק וחשש, דכן מצינו בגמרא דערובין (ל, א) אמר רבב"ח כי הוא אזלינא בתריה דרבי יוחנן למיכל פירי דגנוסה, כי הוינן בי מאה הוה מנקטינן לכל חד וחד מאה מאה ולכל מאה מנייהו לא הוה מחזיק להו צנא בת תלתא סאוי, והוה אפיל להו לכולהו וכו' ע"ש. הרי מפורש שהיו הולכין רבי יוחנן וסיעת מרחמוהי - מאה רבנן - ממוקם למקום, כדי לאכול פירות מתוקים וטובים, וכל הליכתם בשביל זה, שכן מוכח מן הלשון. ובודאי הם היו מכוונים בזה בשביל חיבוב ארץ ישראל - לאכול מפירות המתוקים והשובחים שלה, וכוונתם לשם שמים. והנה ודאי כולם היו חסידים וקדושים, נמצא דבר זה הוא משנת חסידים, ולית ביה פקפוק. ולכן מאחר שגם אתה השואל כונתך לש"ש - בשביל חיבוב א"י, ולהודות לה' על הארץ ופירותיה הטובים, לך אכול בשמחה, והכל הולך אחר כונת הלב".

בברכת התורה, העורך

וזה מה שכתב הרמח"ל (דעת תבונות סימן מ, עמוד כו): "אמנם, הנה זה הוא מחוקו של היחוד העליון לבדו ב"ה - להראות עוצם ממשלתו השלימה, שכל הזמן שהוא רוצה מניח העולם להיות סוער והולך בילדי הזמן עת שלט הרע בעולם, ולא עוד, אלא שאינו מעכב על ידי הרע הזה מעשות כל אשר בכוחו לעשות, ואפילו מגיעות בריותיו עד הדיטוא התחתונה... כי אדרבה הרשה הקב"ה והניח לרע לעשות כל מה שבכוחו לעשות, ובסוף הכל, כל יותר שהקשה הרע את עול סבלו על הבריות, כן יותר יגלה כח יחודו ית' וממשלתו העצומה, אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות, מצמיח ישועה בכוחו הגדול". [כלומר, שהנצחון הוא, שמצרה עצמה מצמיח ישועה - שהקב"ה משעבד את כוחות הרע, שהם עצמם יביאו את הישועה ואת הטוב. וכנ"ל].

וכן מבאר הרמח"ל בהמשך הספר (סימן קסו, עמוד קפה): "ואמנם שורש הימצא הרע בהנהגה, כבר פירשנוהו שהוא מטעם גילוי יחודו ית', שצריך לגלות הרע ולהניחו לעשות כל מה שבחוקו, להראות אח"כ יחוד שליטתו ית' בהחזירו אותו לטוב. ומטעם הזה, כל עוד שיתעלם ויסתיר פניו האדון ב"ה, ויניח לרע להתגבר עד הגבול האחרון שאפשר לו להתגבר, דהיינו עד חורבן העולם, ולא עד בכלל, הנה זה יהיה טעם יותר להיגלות ולהראות אח"כ אמיתת יחודו ית', בתקנו את הקלקולים ההמה בכח שליטתו, והאור ניכר מתוך החושך".

ואם כן לאחר שנתבאר שתכלית ההטבה של הקב"ה היא ארץ ישראל שבה דבקים עם ישראל בהקב"ה, ממילא גילוי היחוד, שנעשה ע"י שבתחילה כוחות הרע פועלים נגד מגמתו של הקב"ה, מחייב שדווקא בארץ ישראל הרע יוציא את כל כוחו נגד כניסת עם ישראל אליה, ולכן רשעי אומות העולם ביחד עם הערב רב [והע"ר יותר מהאומות, כמו שאמרו בזוה"ק פנחס (רלב, ב) "יתיר מעכבין בגלותא ערב רב לישראל מאומין עכו"ם"] נלחמים בכל כוחם נגד כניסתם של עם ישראל לארץ ישראל, כדי שבסופו של דבר יתגלה יחוד ה' בדרגה הכי גבוהה, ועי"ז ארץ ישראל ראויה ליקרא "טובה הארץ מאד מאד - שהיא אמצעי ליחוד ה' שהוא עוצם התענוג שיכול להיות לנשמות".

קידוש ה' הגדול בקיבוץ גלויות

לפי דברים אלו ניתן להבין את הפסוקים ביחזקאל (לו, כג) "וקדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים... (כד) ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם". לשון כזו של "קידוש השם הגדול" אינה מופיעה בכל התנ"ך מלבד בפסוק זה שמדבר על שיבת ישראל לארץ ישראל, ומשום שיחוד ה' בדרגה הכי גבוהה - מתגלה דווקא ע"י שיבת ישראל לארץ ישראל, וכנ"ל, ולכן קיבוץ גלויות נקרא קידוש השם הכי גדול.

תנינת יושבי הארץ בידי עם ישראל

נקודה נוספת שאנו יכולים להבין לפי הדברים שנתבארו, היא מה שאומרת התורה בהמשך הפסוקים "ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החוי את הכנעני ואת החתי מלפניך", ומאידיך ממשיתה התורה (פסוק לא) "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ, וגרשתמו מפניך", וכי הספורנו: "כי אתן בידכם את יושבי הארץ, הדבר מסור בידכם, ואתם אל תתעצלו בזה, כמו שהעיד בהם יהושע באמרו עד אנה אתם מתרפים לבא לרשת את הארץ אשר נתן לכם ה' אלהי אבותיכם (יהושע יח, ג)". ולכאורה לא מובן מדוע צריכים עם ישראל להילחם, ומבטיח הקב"ה כי אתן בידכם את יושבי הארץ, ומדוע א"א שהצרעה תגרש את כולם ללא צורך במלחמתם של עם ישראל.

אלא הוא הדבר שנתבאר. כיון שכל הצורך במלחמה הוא משום גילוי יחוד ה', דווקא כאשר עם ישראל שהם כח הטוב (שיונקים כוחם מהקב"ה) מנצחים את הגויים שהם כח הרע (שיונקים כוחם מהסט"א), ומשעבדים את הגויים לישראל, מתגלה יחוד ה'.

נבואות ה' לאחרית הימים

גאולה ותשובה

בוזרה חדש בראשית (טו, א): "אם אתם מבקשים לדעת קץ גאולתכם אימתי תהיה, ואימתי תבואו לארצכם... אין קץ הגלות נתלה אלא בתשובה, שנאמר, היום אם בקולו תשמעו". וכן מבואר בעוד מקומות בזה"ק (זוהר אחרי סו, א; תרומה קל, ב; זו"ח בראשית טו, א; נח מ, א; כי תבא צח, א).

וכן כתב הגר"א (יהל אור משפטים יא, א. והובא בחומש הגר"א דברים ל, ו): "שלוש הגלויות הראשונות היו על ידי זכות אבות... והשתא (הגאולה מהגלות האחרונה) כנגד משה, ודרגיה בינה - תשובה, לא יגאלו כי אם על ידי תשובה".

זכו אחישנה - לא זכו בעתה

אמנם הדברים מתבארים עפ"י הגמ' (סנהדרין צח, א): "רבי יהושע בן לוי רמי, כתיב בעתה, וכתיב אחישנה. זכו אחישנה, לא זכו בעתה". ומבואר שאם זכו יהיה אחישנה, אך אם לא יהיו זכויות, תגיע הגאולה בעתה. וממילא מה שאמר ר' יהושע שאע"פ שאין עושין תשובה נגאלין, הכוונה שיגאלו ב"עתה", אבל בשביל להיגאל קודם הזמן צריך תשובה.

ובאמת בדברי הרמב"ן ששובאו לעיל מבואר שדברי הגמ' בסנהדרין שאין הגאולה תלויה בתשובה, נאמרו על גאולת בעתה.

וכן מבואר בזה"ק וירא (ק"ז, ב): "וכלא תלי ליה קב"ה כד יתובון בתיובתא אי יזכו, ואי לא יזכו כמה דאתמר. זכו אחישנה לא זכו בעתה". כלומר שמה שאמרנו שהכל תלוי בתשובה, זה אם יזכו ויהיה אחישנה. וכ"ה בזה"ק אחרי מות (סו, ב).

וכך אמרו חז"ל בשמות רבה (כה, ב): "א"ר יוחנן אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אף על פי שנתתי קצבה לקץ שיבא, בין עושין תשובה בין שאין עושין - בעונתה היא באה, אם עושין תשובה אפילו יום אחד - אני מביא אותה שלא בעונתה, הוי היום אם בקולו תשמעו". וכן מבואר בתיקוני זוהר חדש (ג, ב מדפי הגר"א. ויעו"ש בבואר הגר"א. והובא ג"כ ב"אבן שלמה" יא, ט). ובתיקוני"ז (תיקון כא).

שאין בגאולה העתידה שום תנאי

סנהדרין צז, ב רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין... אמר לו רבי יהושע, והלא כבר נאמר חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו, חנם נמכרתם - בעבודה זרה, ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים. ושתק רבי אליעזר. וכתב ה"יד רמ"ה" שם: "שתק ר' אליעזר וקיבלה". וכ"כ בקרבן העדה על דברי הירושלמי (תענית פ"א ה"א) "איסתלק ר' ליעזר" - "והודה לדברי ר' יהושע".

וכתב הר"ן (סנהדרין קי, ב) "אבל רבי יהושע חלק עליו לומר שאין בגאולה העתידה שום תנאי, והיה גזירה שיש בה שבועה... ושתק רבי אליעזר".

[ומבואר מדבריו (וכן מבואר מדברי הרמב"ן ושאר המפרשים דלהלן) שמה שאמרו שם הקב"ה מעמיד להם מלך קשה כהמן ומחזירים למוטב, הוא לדעת רבי אליעזר, אבל לרבי יהושע אי"צ תשובה כלל, וכגירסת המסורת הש"ס שם].

וכן מבואר מדברי הרמב"ן (הובאו דבריו להלן במסגרת במדור מדברי רבותינו) שלר' יהושע אי"צ תשובה כלל "ונצחו לרבי אליעזר".

וכ"כ המהר"ל (נצח ישראל" סו"פ פ"א): "...ומכל מקום קיימא לן כרבי יהושע, דקאמרו אף אם אין עושין תשובה נגאלין, דהא שתיק רבי אליעזר במסקנא".

ובהקדמות ושערים לבעל הלשם (ש"ו פ"ט): "ולבסוף שתק ר"א כמו שמבואר שם, והרי הודה ר"א ג"כ לר' יהושע שהגאולה העתידה אינה תלויה במעשים טובים כלל". ומבואר שלמסקנת הגמ' הגאולה אינה תלויה בתשובה. וכן כתב הגר"א (תיקוני זוהר תכב, דף עז, ב מדפי הגר"א) "כי יש קצים בכל דרא לפי הזכויות, אבל קץ האחרון לא תליא בתשובה אלא בחסד, כמש"כ (יחזקאל כ, כב) ואעש למען שמי, וכמ"ש בתפילה (ומביא גואל לבני בניהם) למען שמו באהבה".

אין קץ הגלות נתלה אלא בתשובה

מאידיך מצאנו כמה מקומות סותרים להנ"ל, בהם מבואר שהגאולה תלויה בתשובה:

מדברי רבותינו

ומבאר הגר"א: "אם יתמהמה" - בימי אדום חכה לו כמ"ש "בעתה אחישנה", זכו אחישנה לא זכו בעתה. וז"ש "אם יתמהמה" - מחמתינו שלא זכו. "חכה לו" - שיעשה בשבילו, כמ"ש למעני למעני אעשה".

לא למענכם אני עשה בית ישראל - כי אם לשם קדשי

וכך מבואר גם בסדר הכתובים ביחזקאל: "לכן אמר לבית ישראל כה אמר ה' אלוקים לא למענכם אני עשה בית ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגוים אשר באתם שם: (כג) וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגוים אשר חללתם בתוכם וידעו הגוים כי אני ה' נאם ה' אלוקים בהקדשי בכם לעיניהם: (כד) ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מפל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם: (יחזקאל לו, כב - כד).

נדבר אליהם כה אמר ה' אלוקים הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וקבצתי אתם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם.. ולא יטמאו עוד בגלוליהם ובשקוציהם ובכל פשעיהם והושעתי אתם מפל מושבתיהם אשר חטאו בהם וטהרתי אותם והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלקים (יחזקאל לז, כא - כג).

וכתב בעל הלשם הגר"ר שלמה אלישיב זיע"א (הקדמות ושערים' ש"ו פ"ט): "גאולה העתידה אינה תלויה בזכות ומעשים כלל.. וכן מורה כמה פסוקים ביחזקאל ל"ו ל"ז, ומבואר שם כמעט בפירוש שהגאולה האחרונה אינו תלוי בתשובה ומעשים טובים כלל, והיא בטוחה לבא על כל פנים".

והתודו את עונם.. [ואו] וזכרתי את בריתי

המלבי"ם מבאר עפ"י חילוק זה את סדר הכתובים בפרשת בחוקותי "והתודו את עונם.. או אז יקנע לבכם הערל ואז ירצו את עונם. וזכרתי את בריתי יקנע ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר. והארץ תעזב מהם ותרחץ את שבתיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם יען וביען במשפטי מאסו ואת חקתי געלה נפשם": (ויקרא כו, מ-מג).

ומבאר המלבי"ם: "נראה פי' הכתובים שיאמרו יש ב' ענינים מוכנים לתשועת ישראל. א] גם קודם הזמן יושעו ע"י הוידוי והתשובה. ב] כשיגיע הזמן אז יזכר זכות אבות ויושעו בהכרח. וכמ"ש בפ"י נביאים במקומות רבות. וכמ"ש חז"ל זכו אחישנה לא זכו בעתה.

ותחלה דבר על התשובה. והתודו את עונם..

שלכן אמר מלת או שפירושו או שיכנע לבנם ואז יושעו קודם הזמן ע"י תשובה.

ועוד באר צד שני אם לא ישובו, יגאלו בעתו, ועל זה אמר וזכרתי את בריתי יעקב והארץ אזכר. ובצד זה הארץ תעזב מהם בהכרח עד כלות זמן שבעים שנה שתירץ את שבתותיה, וכן הם ירצו את עונם במשך ימי הגלות כי בצד זה לא יגאלו קודם זמן המוגבל לכלא פשע ולהתם חטאת".

כי גדול מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך

כמה וכמה פסוקים מתבארים ע"י המפרשים עפ"י יסוד זה. נאמר בפסוק: כי גדול מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך (תהלים קח, ה). מבאר הרד"ק "ואמר ועד שחקים אמתך, ולא אמר מעל שחקים כמו שאמר מעל שמים [חסדך], לפי שהאמת אינו דבר יתיר אלא דבר הראוי, והחסד הוא היטיר על דבר הראוי. והאמת הוא שיגאלנו הא-ל וישיבנו לארצנו וראוי לו לעשות זה, כי כן הבטיחנו כי על כל פנים יגאלנו... אבל הגאולה, על כל פנים תהיה בזמנה - בין זכאים בין חייבים, אלא שאם נהיה זכאים יחיש עתה".

שמרים הוא "לה" - [ואו] שמרים "לכל בני ישראל"

הרמח"ל (אוצרות רמח"ל עמ' ג"ז) מסביר את הפסוק ליל שמרים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לה' שמרים לכל בני ישראל לדרתם. (שמות יב, מב). "שכשהגאולה באה בתחילת הגלות.. וישראל לא סבלו עדיין די ספרים.. באותו הזמן נאמר אחד מעיר ושנים ממשפחה, מפני שלא סבלו כל צרכם, ואז השימור מן החבלים אינם כי אם [לאילו שעובדים] לה' - למי שהם טובים.

במדור נבואות ה' הובא החילוק בין גאולת אחישנה, שהיא אינה באה אלא ע"י תשובה, לבין גאולת בעתה שהיא תגיע על כל פנים. ואמנם בוודאי שבכל זמן, גם בגאולת בעתה, התשובה מקדמת ומזרזת את תהליכי הגאולה, ואף היא באה בד בבד עם התשובה כמבואר ביחזקאל שלאחר קיבוץ גלויות יהיה וזרקתי עליכם מים טהורים, ולאחר שה' גואל את ישראל, הוא אומר (ישעיה מד, כב) שובה אלי פי גאלתיך. ופירש בסידור התפילה לרוקח - (מעריב ליוה"כ, אר"א מחול לעוונותינו) "שובה אלי בכל לב כי גאלתיך מגלותיך".

אך הגאולה מתחילה גם ללא תשובה, מחמת אהבתו של הקב"ה העצומה לעמו ישראל ונאמנותו לקיים את דברו שהבטיח לגאול את בניו. [וכע"ז] הובא משמו של הגר"ח זוננפלד זצ"ל ("האיש על החומה", ח"ב עמ' 148): כתוב וְבֵא לְצִיּוֹן גֹּאֵל וְלִשְׁבֵי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב נָאם ה' (ישעיה נט, כ) - מקודם תהיה הגאולה ואח"כ יחזרו החוטאים בתשובה].

בדברי רבותינו מצאנו שהביאו פסוקים רבים על החילוק בין הגאולה "בעתה" ל"אחישנה", ונביא כאן את דבריהם:

אני ה' בעתה אחישנה

ר' סעדיה גאון על הפסוק אני ה' בעתה אחישנה (ישעיהו ס, כב) כתב "ל..שהוא (הקב"ה) נתן לשעבודינו שני זמנים, האחד מהם זמן התשובה,

והשני זמן הקץ. ואיזה מהם שיקדם נהיה ראויים לישועה. אם עשינו תשובה לא יביט לקץ.. ואם לא עשינו (תשובה) נשאר עד זמן הקץ". (אמונות ועדות - מאמר ח פרק ב).

וכך כותב גם בספר העיקרים רבי יוסף אלבו (מאמר ד פרק מח): "ולזה מה שתלו רבותינו ז"ל הגאולה הכללית בזמן - או בזכות, אמרו: 'אני ה' בעתה אחישנה', זכו אחישנה, לא זכו בעתה".

וכן עוד רבים הביאו פסוק זה כמו שיובא להלן.

אם תבעיין [למהר הקץ] - שבו אתיו

עפ"י יסוד זה מבאר רש"י את הפסוק בישעיהו (כא, יב) "אמר שמר אתה בקר וגם לילה אם תבעיין בעיני שבו אתיו". כלומר: "אם תבקשו בקשתכם למהר הקץ - שובו אתיו. בתשובה".

וישבע בחי העולם - כי למועד מועדים וחציו. תכלינה כל אלה

בפסוק בדניאל מובא שהאיש לבוש הבדים נשבע: "ויקם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחציו וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה" (דניאל יב, ז). עפ"י פסוק זה כותב הרמב"ן "וראוי להם להיות בוכים ולהתפלל לפני ה' לילה ויום שיכפר על עוון ישראל ויחיש קץ הגאולה, כי המשיח בתשובה יבוא מיד, ואם לא יתאחר עד הקץ הבא עליו בשבועה, כדכתיב וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם". (ביאור הרמב"ן על פרשת הנה ישכיל עבדי. כתיב רמב"ן ח"א עמ' שכד. ויעו"י "ספר הגאולה" להרמב"ן - "כתיב רמב"ן" ח"א עמוד רע"ו; רמב"ן על התורה ויקרא כו, מא; דברים לב, מ').

גם בעל הלשם הגר"ר שלמה אלישיב זיע"א (הקדמות ושערים' ש"ו פ"ט) כותב: "גם כי הרי האיש לבוש הבדים שהוא המלאך גבריאל בא בשבועה בחי העולם, כי למועד מועדים וחציו וגו', ואם שהיה קץ הגאולה תלוי בתשובה הרי לא שייך שבועה על זה, כי תשובה תלוי בבחירה.. וכשיגיע עת הקץ הנה יבא עכ"פ בין אם יהיו זכאי או חייב".

אם יתמהמה [כי לא זכו] - חכה לו [שיעשה למענו]

הנביא חבקוק ג"כ מבטיח "כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יקזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר". (חבקוק ב, ג).

¹ הרמב"ן כתב לפחות בעשרה מקומות, את עצם היסוד שברית ושבעה אינו בטליו ע"י חטא - ואלו הן: (בכרמית ו, יח; טו, ז; טו, יח; כב, טז; כו, ג; לה, יב; שמות יב, מב; דברים ז, ו; ט, ד. ובדרשת "תורת ה' תמימה" להרמב"ן (הובא כמאסף "שורון" חלק יז, עמוד מו).

וכן היה בגאולת מצרים שיצאו קודם זמנם שהיה ארבע מאות שנה, ולא עמדו בגלותם אלא כמנין רד"ו, שאז הוצרך שהקב"ה ישלח החושך כמו שאמרו רז"ל – כדי להמית הרשעים שבישראל.

אבל כשהגאולה באה "בסוף הגלות", אז אין עוד מורא וועדה כלל.. ואז הגאולה היא גם לרשעים שבישראל, וזה שמורים לכל בני ישראל – לכל דייקא".

דברו על לב ירושל'ם - כי מלאה צבאה

נאמר בפסוק: "נחמו נחמו עמי יאמר אלקים: דברו על לב ירושל'ם וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה' כפלים ככל חטאתיה":

קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערכה מסלה לאלקיננו.. ונגלה כבוד ה' וקראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר: (ישעיהו מ, א-ה).

מבאר מהר"י אברבנאל: "שהגאולה יש לה שני זמנים להיות, כמו שבארתי במאמר ישועות משיחו, האחת היא זמן האפשרות, שאם ישראל ישובו בתשובה מיד נגאלים, וכמ"ש היום אם בקולו תשמעו (תהלים צה, ז), והזמן השני הוא בהגיע עת הגזור לפניו ית' שאז תהיה הגאולה מחוייבת והכרחית, שנאמר (ישעיה סג, ד) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה, ועל שני הזמנים ההם דרשו בפרק חלק (סנהדרין צח) אני ה' בעתה אחישנה (ישעיה ס, כב), זכו אחישנה לא זכו בעתה. ועליהם אמר נחמו נחמו עמי, ר"ל בשתי נחמות, הא' שיודיעם שיש גבול ותכלית לגלותם בהשלמו יגאלו בהכרח, ועל זה אמר בביאור הנחמה הראשונה, דברו על לב ירושל'ם שהם דברים מתישבים על הלב, ועל השנית אמר וקראו אליה, שתשוב בתשובה כדי שיהיו נגאלים.

וביאר הנחמה הראשונה באמרו כי מלאה צבאה כי נרצה עונה, ר"ל שלא היה גלותם לאין תכלית אבל ימלאו ימיו וזמננו.. ואמר כי נרצה עונה. שאם יגיעו בגלות לזמן הגזור ולעת הפקידה הנה יהיה זה לפי שכנסת ישראל רצתה בעונה והחזיקה בו ולא עזבתו כי אם היו עוזבים עונם ושבים אל ה' היה ממחר גאולתם.. וכלל דברי הנחמה הזאת היא

שאם יגיעו עד קץ הגלות הנה יהיה בסבת הפצרים בחטאתיהם.

אחרי זה זכר הנחמה השנית.. קול קורא במדבר פנו דרך ה'.. שתטיבו דרכיכם כדי למחר את הקץ.. וזכר הנביא שכאשר יפנו דרך ה' בזה האופן יזכו מהרה לתשועה והגאולה, ועל זה ונגלה כבוד ה'.. (משמייע ישועה) - מבשר טוב השלישי - נבואה ח).

ואם לא יגאל באלה - ויצא בשנת היבל

לדעת רבינו בחיי גאולת עבד עברי הנמכר לנכרי מלמדת אותנו ג"כ על דרכי הגאולה של עם ישראל כולו. התורה מפרטת את דרכי הפדיון של העבד הנמכר לגוי: אם עוד רבות בשנים לפיהן ישיב גאלתו מקפץ מקנתו. ואם מעט נשאר בשנים עד שנת היבל וחשב לו כפי שניו ישיב את גאלתו.. ואם לא יגאל בגאלה ויצא בשנת היבל הוא ובניו עמו (ויקרא כה, מז-נד). וכותב רבינו בחיי: "כי יש בפרשה התעוררות ורמז והבטחה לישראל בגאולת שעבוד ארבע מלכיות, וגם יש בה עוד רמז כי הגאולה

תלויה בתשובה, ואף אם לא יעשו תשובה אי אפשר להתאחר מזמן הקץ הקצוב.

.. ואמר: 'או השיגה ידו ונגאל' - כלומר בכסף, והיא הגאולה בתשובה הנמשלת לכסף, כי כשם שהכסף לבן וטהור כך התשובה מטהרת הנפש ומלבנת העונות. [א.ה. עיני סנהדרין צז, ב. ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים]

.. ואמר: 'אם עוד רבות בשנים, ואם מעט נשאר בשנים' - כלומר שהפדיון יהיה לפי השנים, כי לפי גודל התשובה תתקרב הגאולה או תתרחק.

ואמר: 'ואם לא יגאל באלה' - שאם לא יגאל על ידי תשובה בשנות הגלות האלה. 'ויצא בשנת היובל הוא ובניו עמו' - כלומר שלא יתאחר זמן הגאולה מן הקץ הקצוב ואילך".

החפץ חיים זיע"א מביא ג"כ את אותה פרשה: "דידוע מה שאמר הגמרא על הפסוק 'אני ה' בעתה אחישנה' - זכו 'אחישנה', לא זכו 'בעתה' וכו',

ואם ח"ו לא יהיה זכות כלל, מכל מקום יש זמן קצוב לגאולתינו, וזה הזמן ד' בעתה" שהוא אפי' לא זכו כלל, ודומיא דעבד הנמכר, שאפילו אין פרוטה אחת להשיב לאדונו, מ"מ קבעה התורה זמן שהוא מוכר לצאת לחירות, וכמו שכתוב הטעם כי לי בני ישראל עבדים. ("שם עולם", שער ההתחזקות פרק יג. ובחפץ חיים עה"ת פרשת בהר ד"ה וכי תשיג).

אם רעה בעיני אדניה אשר לא לו יעדה - [עכ"ז] והפדה

כע"ז מבאר בעל אור החיים את פרשת גאולת אמה עבריה, עליה נאמר: אם רעה בעיני אדניה אשר לא לו יעדה והפדה לעם נכרי לא ימשל למקרה גבגדו בה (שמות כא ז-ח). ביאר האור החיים (שמות כא, יא): "כי תשתנה גאולת ישראל - אם תהיה באמצעות מעשיהם הטובים, לאם תהיה לצד השלמת קץ הסתום. כי אם תהיה באמצעות חכמת ישראל, יבא הגואל מלאך ה' בעמוד אש מוצב ארצה וראשו בשמימה, ואם לצד הקץ וישראל לא ראוים לו - עליו נאמר

כשיגיע עת מועד - על כל פנים יושענו ודאי ומעוצם יחוד שליטתו הוא שאין לו שום הכרח וכפיה כלל, וכל סדרי המשפט וכל החוקים אשר חקק, כולם תלויים ברצונו, ולא שהוא מוכרח בהם כלל. הנה כשרוצה - משעבד רצונו כביכול למעשי בני האדם, כענין ששינו (אבות ג, יט) והכל לפי רוב המעשה, וכשהוא רוצה - אינו חושש לכל המעשים, ומטיב בטובו למי שרוצה, וכמו שאמר למשה רבינו ע"ה (ברכות ז, א) וחננתי את אשר אחון - אע"פ שאינו הגון..."

זאת נחמתנו, כי לא על מעשינו יפקוד, ולא לזכותינו ימתין, או מחסרון מעשים יחליפינו ח"ו, אלא מפני השבועה שנשבע לאבותינו והברית אשר כרת. הנה אפילו אם לא יהיה זכות בישראל, כשיגיע עת מועד (הקץ האחרון של הגאולה), יום נקם בלבנו, הנה על כל פנים יושענו ודאי, כי אדון כל הוא, ויכול לעשות כן כשהוא רוצה".

דעת תבונות להרמח"ל סי' לו.

(זכריה ט) עני ורוכב על חמור.

והוא אומרו כנגד ביאת הגואל לצד הקץ, הגם שאין ישראל ראוים לו, אפילו אם תהיה רעה בעיני אדוניה - כשיגיע הקץ אשר קצב ליעדה - אף על פי כן "והפדה", פירוש פדיון יושג לה על כל פנים, אבל לא יהיה הדבר כדרך אם לא תהיה רעה בעת הגאולה".

ואם לא מצאה ידו - והיה ממכרו ביד הקנה אתו עד שנת היובל

כך מבאר האור החיים גם את פרשת גאולת שדות: "כי ימוך אחיך ומכרו מאחזתו ובא גאלו הקרב אליו וגאל את ממכר אחיו.. ואם לא מצאה ידו די השיב לו והיה ממכרו ביד הקנה אתו עד שנת היובל ויצא ביבל ושב לאחזתו" (ויקרא כה, כה-כה). מבאר האור החיים: "ואומרו ואם לא מצאה ידו די השיב. פירוש אם יראה האדון כי אין כח בעם לסבול חבלים עוד ורבו חובותיהם למעלה ראש ואפס בהם כח הסבל, והיה ממכרו עד שנת היובל שהוא זמן המוגבל לגאולה בעתה, ואז יוצא ביובל ושב לאחוזתו. כי קץ הגלות ישנו אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים ח"ו".

גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה

ומהם, רצוני לומר מחכמי ישראל, מי שהסכים שאע"פ שאין עושין תשובה הם נגאלין, והוא ר' יהושע, ונצחו לר' אליעזר..

דהיינו שהסוגיה בסנהדרין מדברת על גאולת בעתה, ועליה היתה מסקנת הגמ' שאינה תלויה בתשובה. ומשום כך לא הביא הכסף משנה מקור לדברי הרמב"ם מהסוגיא בסנהדרין, שהרי שם מבואר למסקנא שאין הגאולה תלויה בתשובה.

ומשום כך ביאר הכסף משנה, שהרמב"ם מדבר על הקדמת הגאולה קודם הקץ האחרון - "גאולת אחישנה", ודבריו נסמכים על הגמ' ביומא (פו, ב) גדולה תשובה "שמקרבת" את הגאולה, וכמו שביאר המהרש"א (שם) "דודאי יש זמן לגאולה, אבל התשובה מקרבת לבא קודם זמנה, וכמ"ש בעתה אחישנה - לא זכו בעתה זכו אחישנה".

אבל הסוגיא בסנהדרין מדברת על גאולת "בעתה", וכמ"ש הרמב"ן, ועליה אמרו שהיא באה אף אם אין עושין תשובה.

כתב הרמב"ם הלכות תשובה (ז, ה): "ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה". - וכ' הכסף משנה מקורו: "בפ' יו"כ (יומא פו, ב) גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה". וכתב בספר "קובץ על יד": "וצ"ע,

דמשם לא מוכח כי אם שמקרב את הגאולה, אבל לא דאין נגאלין אלא בתשובה, וכענין שאמר זכו אחישנה. ולולא דברי הכסף משנה אמרתי דדברי רבינו לקוחים ממה דאמר רב בסנהדרין (צז, ב) כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. כ"כ בהגהות הגאון מהר"פ ז"ל".

ובאמת קשה מדוע לא הביא הכסף משנה מסוגיא ערוכה בסנהדרין הנ"ל שהיא הסוגיא המרכזית המדברת על ענין גאולה ותשובה.

אמנם ביאור הדברים עפ"ד הרמב"ן ("ספר הגאולה" - "כתבי רמב"ן" ח"א עמוד רע"ו) שביאר את הסוגיא בסנהדרין: "נחלקו בו רבותינו, מהם מי שאמר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין, והוא ר' אליעזר, ואע"פ שהיה מודה בקץ נחתך, כי אין איש מאנשי תורתנו שיחלוק עליו, רק הוא סבור כי הקץ עצמו עם תנאי התשובה נאמר..